

Πανελλήνιες Εξετάσεις Ημερήσιων Γενικών Λυκείων
Εξεταζόμενο Μάθημα: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

Ημερομηνία: Τετάρτη 3 Ιουνίου 2026

Ενδεικτικές Απαντήσεις Θεμάτων

Θέμα Α1.α

1: Σωστή

2: Λανθασμένη

Θέμα Α1.β

i) Η αντωνυμία «αὐτοῖς» αναφέρεται στις φράσεις: ἐν τοῖς συναλλάγμασι, ἐν τοῖς δεινοῖς, περὶ τὰς ἐπιθυμίας, περὶ τὰς ὀργάς

ii) Η αντωνυμία «τούτων» αναφέρεται στη λέξη «τὰς ἐνεργείας»

Θέμα Β1

Στο συγκεκριμένο χωρίο των *Ηθικών Νικομαχείων*, ο Αριστοτέλης αναπτύσσει τη θεωρία του για τον επίκτητο χαρακτήρα της ηθικής αρετής. Επεξηγεί τον μηχανισμό με τον οποίο αυτή γεννιέται, αναπτύσσεται ή καταστρέφεται, αναδεικνύοντας παράλληλα την τεράστια παιδαγωγική και φιλοσοφική σημασία του εθισμού.

Ο Αριστοτέλης εισάγει το επιχείρημα ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται απόλυτα από την ποιότητα των πράξεών μας. Με βάση τον τρόπο δράσης, ο εθισμός οδηγεί είτε σε καλά είτε σε κακά έργα. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης εννοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» και «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επίκτητο χαρακτήρα της. Τα ρήματα «γίνεται – φθείρεται» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «γένεσις – φθορά». Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια φυσική διαδικασία μονόδρομη: γένεση → αύξηση → τελείωση → παρακμή → φθορά (αποδίδεται έργο στον Αριστοτέλη με τίτλο *Περί Γενέσεως και Φθοράς*). Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

Για να καταστήσει σαφή τη θέση του, ο φιλόσοφος επιστρατεύει έναν αναλογικό συλλογισμό, χρησιμοποιώντας εμπειρικά παραδείγματα από τον χώρο των τεχνών με τους κιθαριστές και τους οικοδόμους. Ως «τέχνη» ορίζεται το σύνολο των γνώσεων και των δεξιοτήτων που επιτρέπουν στον κάτοχό τους να παράγει μορφές και τεχνικά δημιουργήματα. Υπό αυτή την έννοια, η τέχνη μιμείται τη φύση, καθώς κοινός συνδετικός τους παράγοντας είναι η ύπαρξη μιας δημιουργικής λογικής. Με βάση τα παραπάνω, τεχνίτης για τον Αριστοτέλη δεν θεωρείται στενά μόνο ο καλλιτέχνης, αλλά γενικότερα κάθε δημιουργός. Αντίστοιχα, προϊόντα τέχνης δεν είναι μόνο τα καλλιτεχνικά έργα, αλλά όλα τα τεχνικά δημιουργήματα του εκάστοτε τεχνίτη.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο η τέχνη και η αρετή συμπίπτουν στο ότι και οι δύο είναι ιδιότητες επίκτητες, οι οποίες δεν προϋπάρχουν στον άνθρωπο εκ φύσεως αλλά κατακτώνται. Όπως ακριβώς οι τέχνες απαιτούν πρακτική εξάσκηση και η τελική τους ποιότητα εξαρτάται από την ποιότητα της δράσης (από το «εὖ οἰκοδομεῖν» γίνονται οι αγαθοί οικοδόμοι και από το «κακῶς» οι κακοί), με τον ίδιο ακριβώς τρόπο παγιώνονται και οι μόνιμες ιδιότητες του χαρακτήρα μας (έξεις) στο πεδίο της ηθικής. Η επαναλαμβανόμενη ποιότητα της πράξης είναι αυτή που θα καθορίσει το ηθικό αποτέλεσμα. Δεν αρκεί, δηλαδή, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι

αν απλώς οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο, και καλοί κιθαριστές, όχι αν απλώς παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

Στο τέλος του αποσπάσματος ο φιλόσοφος τονίζει τη σημασία του δασκάλου μέσα από τον σχολιασμό του χωρίου «*Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάζοντος*». Εφόσον ο εθισμός (είτε στις τέχνες είτε στις πράξεις) μπορεί να οδηγήσει με την ίδια ευκολία τόσο στην αρετή όσο και στην κακία, η παρουσία του δασκάλου-παιδαγωγού είναι απαραίτητη για να στρέψει τον αρχάριο προς την ορθή ποιητική άσκηση. Συνεχίζοντας την πλατωνική παράδοση, ο Αριστοτέλης εξάγει την παιδεία ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ευδαιμονία του ατόμου και της πόλεως.

Ο εθισμός αυτός πρέπει να ξεκινά από την πολύ μικρή ηλικία «*εὐθὺς ἐκ νέων*». Αυτό συμβαίνει διότι τότε συντελείται η θεμελιώδης διαμόρφωση της ηθικής συνείδησης του παιδιού, ενώ το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον επιδρά καθοριστικά στην ψυχοπνευματική του ανάπτυξη. Επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί χρόνο, όσο πιο νωρίς ξεκινήσει, τόσο πιο γόνιμη και αποτελεσματική αποβαίνει.

Θέμα Β2

Στο διδαγμένο κείμενο των Ηθικών Νικομαχείων και στο παράλληλο κείμενο του καθηγητή Μ. Σταθόπουλου, η ανθρώπινη συμπεριφορά και οι επιλογές του ατόμου εξετάζονται μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής συνύπαρξης, αναδεικνύοντας τη δικαιοσύνη ως μια κατεξοχήν κοινωνική και πρακτική αρετή.

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι διαμορφώνουν τον ηθικό τους χαρακτήρα και γίνονται δίκαιοι ή άδικοι ανάλογα με τον τρόπο που δρουν και συμπεριφέρονται στις καθημερινές τους σχέσεις. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Το βασικό πεδίο αυτής της δοκιμασίας είναι τα συναλλάγματα. Τα συναλλάγματα είναι όλων των μορφών οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οι οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Χωρίς αυτήν την ανταλλακτική σχέση και την ισότητα που εξασφαλίζει το κοινό μέτρο του νομίσματος, δεν θα μπορούσαν να υπάρξουν κοινωνικές σχέσεις. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα αποτελούν το καίριο πρακτικό πεδίο όπου εμφανίζονται και αναπτύσσονται οι ηθικές σχέσεις. Μέσα από τον καθημερινό εθισμό σε αυτές τις συναλλαγές, το άτομο επιλέγει αν θα ενεργεί με δικαιοσύνη ή αδικία.

Μάλιστα, ο φιλόσοφος θεωρεί ως ένα από τα σπουδαιότερα έργα της πολιτείας το παιδευτικό, που υλοποιείται κυρίως με τους νόμους και την παιδεία. Έτσι, λοιπόν, τονίζει ότι πρότιστο μέλημα και επιδίωξη κάθε νομοθέτη είναι η ηθική αρτίωση των πολιτών, που πραγματώνεται με τον εθισμό τους μέσω των νόμων στην εκδήλωση συγκεκριμένων, κοινωνικά αποδεκτών συμπεριφορών («*οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιούσιν ἀγαθοὺς*»). Αποτελούσε, δηλαδή, πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: ο νομοθέτης οὐκ ἔἰ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει (Ηθικά Μεγάλια, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αυτό τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Στο παράλληλο κείμενο, η συμπεριφορά του ατόμου φωτίζεται μέσα από τον φιλάλληλο και κοινωνικό χαρακτήρα της δικαιοσύνης. Οι άνθρωποι γίνονται δίκαιοι μέσα από την «*επιεικεία*» τους προς τον άλλο, η οποία προϋποθέτει την κατανόηση και τη θεώρηση της οπτικής γωνίας του συνανθρώπου. Η συμπεριφορά του ατόμου οφείλει να διαπνέεται από ενσυναίσθηση, φιλαλληλία και κοινωνική αλληλεγγύη. Το άτομο καλείται να προσφέρει στήριξη στον συνάνθρωπο όταν υπάρχει ανάγκη, εκπληρώνοντας ένα χρέος που

αφορά όλο το φάσμα των σχέσεων του (προσωπικές, κοινωνικές, επαγγελματικές κ.λπ.). Η δικαιοσύνη δεν είναι μια θεωρητική σύλληψη, αλλά εφαρμόζεται, εκφράζεται και πραγματώνεται αποκλειστικά μέσα από τη συμπεριφορά μας προς τον πλησίον. Άρα η αρετή της δικαιοσύνης είναι πράξη και έχει κοινωνικό και πολιτικό χαρακτήρα

Αν και τα δύο κείμενα έχουν διαφορετική αφετηρία, συγκλίνουν απόλυτα στο τελικό τους συμπέρασμα. Και στις δύο αναλύσεις, η αρετή της δικαιοσύνης δεν είναι μια εσωτερική, στατική κατάσταση, αλλά είναι πράξη και έχει καθαρά κοινωνικό και πολιτικό χαρακτήρα. Είτε πρόκειται για τα αριστοτελικά «συναλλάγματα» και τον εθισμό, είτε για την «επιείκεια» και την αλληλεγγύη του παράλληλου κειμένου, η ηθική ποιότητα του ατόμου κρίνεται και σφυρηλατείται αποκλειστικά μέσα από τη δυναμική της σχέσης του με τον συνάνθρωπο.

Θέμα Β3

1. Λάθος
2. Λάθος
3. Σωστό
4. Σωστό
5. Λάθος

Θέμα Β4

Οι λέξεις του κειμένου στις οποίες αντιστοιχούν οι ετυμολογικές συγγένειες είναι:

ρυπογόνος → **γινόμενον, γίνονται, εγίνοντο, γινόμεθα**

ανάθεση → **νομοθέται, νομοθέτου**

ένδεια → **ἔδει, δεῖ**

ξέφρενος → **σώφρονες**

διάστρεμμα → **ἀναστρέφεται**

Θέμα Γ1

Επομένως ποιος θα αποτολμούσε, εφόσον έτσι έχουν τα πράγματα, να προβεί σε μία τέτοια πράξη; Θεωρώ αδιανόητο ότι εσείς, οι οποίοι είχατε διορισθεί για όλο το χρονικό διάστημα από την πόλη για να επιβλέπετε τις ιερές ελιές, ποτέ μέχρι τώρα ούτε μου επιβάλατε πρόστιμο με την κατηγορία της παράνομης εργασίας ούτε με βάλατε στο στόχαστρο με την κατηγορία του ξεριζώματος· ενώ αυτός ο οποίος ούτε έχει καλλιεργήσιμη γη εκεί κοντά ούτε είναι εκλεγμένος επιμελητής ούτε έχει την ηλικία να γνωρίζει για τα θέματα αυτά, υπέβαλε γραπτή κατηγορία ότι ξερίζωσα από το χώμα την ιερή ελιά.

Θέμα Γ2

Ο κατηγορούμενος ρήτορας, προκειμένου να αντικρούσει την εις βάρος του κατηγορία για την κοπή της ιερής ελιάς (σηκού), αναπτύσσει μια ιδιαίτερα συγκροτημένη υπερασπιστική γραμμή. Χρησιμοποιώντας ισχυρά επιχειρήματα που βασίζονται στη συγκριτική περιγραφή της συμπεριφοράς του αλλά και στην αντικειμενική εξέταση των δεδομένων, επιδιώκει να αποδείξει την αθωότητά του.

Αρχικά, ο ομιλητής επιχειρεί μια σύγκριση ανάμεσα σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετες πολιτικές περιόδους. Αναρωτιέται αν ήταν πιο κερδοφόρο και ακίνδυνο για τον ίδιο να παρανομή την εποχή της δημοκρατίας ή κατά την περίοδο της τυραννίας των Τριάκοντα («Πότερον δέ μοι κρεῖττον ἦν, ὃ βουλή, δημοκρατίας οὔσης παρανομεῖν ἢ ἐπὶ τῶν τριάκοντα;»). Με τη σκέψη αυτή δεν υπονοεί ότι διέθετε μεγάλη δύναμη επί ολιγαρχίας ή ότι τώρα αποτελεί θύμα συκοφαντίας ως ανίσχυρος πολίτης· αντιθέτως, επισημαίνει ότι το αυταρχικό καθεστώς των Τριάκοντα προσέφερε αντικειμενικά μεγαλύτερη ευκολία και δυνατότητα παρανομίας σε όποιον το επιθυμούσε. Ο ίδιος, ωστόσο, ξεκαθαρίζει με ακλόνητο τρόπο ότι δεν πρόκειται να αποδειχθεί ένοχος για καμία απολύτως αξιόποινη ή κακή πράξη σε καμία από τις δύο αυτές περιόδους («ἐγὼ τοῖνον οὐδ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ οὔτε τοιοῦτο οὔτε ἄλλο οὐδὲν κακὸν ποιήσας φανήσομαι»).

Στη συνέχεια, ο ρήτορας περνά στα πλέον καθοριστικά και απτά επιχειρήματά του, τα οποία αντλεί από την ίδια την πραγματικότητα και τη γεωγραφική φύση του κτήματος. Τονίζει ότι θα ήταν ο πιο ανόητος και εχθρικός προς τον εαυτό του άνθρωπος («εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἑμαυτῶ κακονούστατος ἦν»), αν επιχειρούσε μια τέτοια ιεροσυλία. Εξάλλου μας αναφέρει ότι στο κτήμα δεν υπάρχει πλέον κανένα δέντρο («δένδρον μὲν οὐδὲ ἓν ἔστι»), γεγονός που καθιστά την κατηγορία ανεδραφική. Στη θέση του υπήρχε απλώς ένας περίβολος (περίφραγμα) ελιάς, όπως ισχυρίζεται και ο ίδιος ο κατήγορος («μιάς δὲ ἐλάας σηκός»). Επίσης το κτήμα περιτριγυριζόταν από δρόμο (κυκλόθεν δὲ ὁδὸς περιέχει), ενώ και από το ένα και από το άλλο μέρος του κτήματος κατοικούσαν κοντά γείτονες (ἀμφοτέρωθεν δὲ γείτονες περιουκοῦσιν). Ακόμη το κτήμα ήταν αφύλακτο και από όλα τα μέρη μπορούσε κανείς να δει τι συνέβαινε μέσα σε αυτό (ἄερκτον δὲ καὶ πανταχόθεν κάτοπτόν ἐστιν. Συνεπώς, οποιαδήποτε απόπειρα κοπῆς ἢ καταστροφῆς θα γινόταν αμέσως αντιληπτή από τους περαστικούς και τους περίοικους.

Το οικοδόμημα της υπεράσπισης ολοκληρώνεται με τη σύγκριση ανάμεσα στη διαχρονική στάση των επίσημων αρχών και στην αυθαιρεσία του κατηγορού. Από τη μία πλευρά, οι αρμόδιοι ἐπόπτες και ἐπιμελητές των ιερῶν ελαιόδεντρων, που ἔχουν οριστεί από την πόλη, δεν τον τιμώρησαν ποτέ στο παρελθόν με την κατηγορία ὅτι καλλιεργεῖ παράνομα τον γύρω χώρο («μὴθ' ὡς ἐπεργαζόμενον πώποτε ζημιῶσαι <με>») ούτε τον κατήγγειλαν ποτέ για καταστροφή ἢ εξαφάνιση δέντρου («μὴθ' ὡς ἀφανίσαντα»). Από την ἄλλη πλευρά, ο ιδιώτης κατήγορος στερείται κάθε θεσμικῆς ἢ πρακτικῆς ἐγκυρότητας, καθὼς δεν εἶναι γείτονας και δεν τυγχάνει να καλλιεργεῖ κτήμα ἐκεῖ κοντά («οὔτε γεωργῶν»), δεν ἔχει ἐκλεγεί ποτέ ως ἐπίσημος ἐπόπτης-ἐπιμελητῆς της πόλης («οὔτ' ἐπιμελητῆς ἡρημένος») ούτε διαθέτει την κατάλληλη ἡλικία ἢ ἐμπειρία, ὥστε να εἶναι σε θέση να γνωρίζει και να κρίνει παρόμοια ἐξειδικευμένα ζητήματα («οὔθ' ἡλικίαν ἔχων εἰδέναι περὶ τῶν τοιούτων»).

Με αὐτὸν τον τρόπο, ο ομιλητῆς αποδομεί πλήρως τα κίνητρα του ἀντιδίκου του και, ἐπιστρατεύοντας ἀκλόνητα λογικά και ἐμπειρικά τεκμήρια, ἀποδεικνύει την ἀδικαιολόγητη φύση της κατηγορίας εἰς βάρος του για ἀσέβεια.

Θέμα Γ3.α

τούτον: τούτους

ὄς: οἷ

γεωργῶν: γεωργοῦντες

τυγχάνει: τυγχάνουσι

ἐπιμελητῆς: ἐπιμεληταί

ἡρημένος: ἡρημένοι

Θέμα Γ3.β

διαβεβλημένος: διαβλήθητι

ἀφανίζεις: ἀφανιεῖν

φησιν: φαίη

περιουκοῦσι: περιώκουν

Θέμα Γ4.α

«οὔσης» → γενική ἀπόλυτη ἐπιρρηματικῆς χρονικῆς μετοχῆ με υποκείμενο «δημοκρατίας». Λειτουργεῖ ως ἐπιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο «παρανομεῖν».

«ἀδικεῖν» → τελικό ἀπαρέμφατο ὡς υποκείμενο στο ἀπρόσωπο ρῆμα «ἐξῆν» (ετεροπροσωπία)

«ἑμαυτῶ» → ετερόπτωτος ονοματικός προσδιορισμός, δοτικῆ ἀντικειμενικῆ ἀπό το «κακονούστατος»

«ἐλαιῶν» → ἀντικείμενο στο «ἐπιμελεῖσθαι»

«ὡς ἀφανίσαντα» → ἐπιρρηματικῆς αἰτιολογικῆς μετοχῆ υποκειμενικῆς αἰτιολογίας, συνημμένη στο «με». Λειτουργεῖ ὡς ἐπιρρηματικός προσδιορισμός της αἰτίας στο «καταστῆσαι».

«ἐπιμελητῆς» → κατηγορούμενο στο «ὄς», ἐξάρτηση ἀπό το «ἡρημένος»

Θέμα Γ4.β

Υπόθεση: εἰ ἦν (οριστική ιστορικού χρόνου)

Απόδοση: ἂν ἐπεχείρησα (δυνητική οριστική)

Είδος: ο υποθετικός λόγος δηλώνει το αντίθετο του πραγματικού

Μετατροπή σε προσδοκώμενο

Υπόθεση: ἐὰν μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῷ κακονούστατος ᾦ (υποτακτική)

Απόδοση: Πῶς δ' [...] ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζεις ἐπιχειρήσω (οριστική μέλλοντα)

Επιμέλεια: Σούλα Δράκου, Ντία Χινέλη

Ευχόμαστε καλά αποτελέσματα!